

At den liberalistiske Periode + Krigstid og Efterkrigstid i et Værk paa over 500 Sider faar knapt $\frac{1}{10}$ af Pladsen, er vistnok ganske enestaaende inden for moderne Historie. Resultatet bliver da ogsaa hverken Fugl eller Fisk. Der er overhovedet ikke Tale om en systematisk Fremstilling, og hvad der berettes om Begivenheder efter 1900 har en yderst tilfældig Karakter. Man kan ikke undgaa at faa det Indtryk, at Forfatteren ikke har magtet at give en sammenhængende Skildring, men paa den anden Side har følt sig forpligtet til at gøre et Forsøg, som er faldet uheldigt ud. Det vilde have været bedre, om Arbejdet var sluttet med 1914, og Læseren saa havde faaet noget mere at vide om vigtige Ting, som Oscar Albert Johnsen nu gaar over med Harefod. Det maa bl. a. i høj Grad beklages, at de modstridende Interesser i Sverige og Norge, saaledes som de giver sig Udslag i Toldlovgivningen efter 1874, ikke er fyldestgørende behandlet. Var dette sket, vilde man have faaet et tiltrængt Supplement til Unionsopløsningens politiske Side. De spredte Bemærkninger om Norge under Verdenskrigen er uden Værdi, og det samme gælder Betragtningerne over Toldpolitikken og Befolkningsforholdene op til 1930'erne, medens Søfartsforhold næsten ikke er berørt, og en saa vigtig Ting som norsk Trustpolitik overhovedet slet ikke.

Den norske økonomiske Historie er een Mands Arbejde og bærer iøjnefaldende Vidnesbyrd om de Brist, som altid følger med, naar en Forfatter skal spænde over et større Omraade, end han kan siges at beherske. Arbejdet er paa en Række Punkter ikke fyldestgørende og bringer ikke meget nyt, hvis man kender Norges politiske Historie i Grundtræk. Paa den anden Side vil Bogen kunde gøre sin Nytte som Ledetraad for den, der ikke sidder inde med mere indgaaende Viden, og de fyldige Litteraturhenvisninger kan være til udmærket Vejledning for Viderekomne. *

Albert Olsen.

Hartvig Frisch: Athenernes Statsforfatning, en filologisk-historisk Analyse af Pseudo-Xenofons Skrift De Republica Atheniensium (Kbh. 1941).

Disputatser med Emner fra den klassiske Oldtid, som ogsaa har Betydning for Historikerne, er meget sjældne Fugle ved Københavns Universitet. 1860 disputerede Edv. Holm over »De græske Undersaatters politiske Stilling under de romerske Kejsere indtil Caracalla«, og 1896 S. L. Tuxen over »Kejser Tiberius«. Det synes saaledes Reglen, at der gaar mindst 30—40 Aar hen,

mellem hver Gang et antikt historisk Emne lokker en Forsker til Beskæftigelse. Nu har Hartvig Frisch forelagt et Arbejde, der bærer Undertitlen »en filologisk-historisk Analyse«. Til Hælften er det altsaa ment som et historisk Værk, selv om Eftertrykket sikkert hviler paa det første af de to Tillægsord. Det er da en Selvfølge, at det i en væsentlig Grad ogsaa maa paakræve Historikernes Opmærksomhed.

Hartvig Frisch' Skrift indledes med et Optryk af den græske Tekst, der dog — paa Grund af Tidsforholdene — ikke bygger paa en Kollationering af de forskellige Haandskrifter, men med nogle Ændringer holder sig til Marchants Edition af 1919; hertil er knyttet en dansk Oversættelse. I de følgende Kapitler I—IV behandles Problemerne om Overleveringen, Affattelsestiden og Forfatterens Person, ligesom et af Skriftets Hovedproblemer: »Sømagt og Defensiv-Teori«, underkastes en historisk Belysning. Derpaa følger i Kap. V en Undersøgelse af Skriftets Forhold til den sofistiske Litteratur, i VI af Logiken i Værket, og i VII af Forfatterens Stil, hvorefter en fyldig Kommentar afslutter Bogen.

Det ligger i Sagens Natur, at det kun er visse Sider af det foreliggende Arbejde, som falder ind under en Historikers Prøvelse. Spørgsmaal som Tekstredaktion, Oversættelsens Korrekthed, Skriftets Overlevering, Stilen, den sproglige Side af Kommentaren og Værkets logiske Opbygning, maa saaledes i Hovedsagen henvises til Filologers og Filosofers Kritik. Historiske Problemer behandles derimod i de midterste Partier af Bogen. Det er Spørgsmaal, som Affattelsestid og Forfatterpersonlighed, Skriftets Bidrag til Stats- og Samfundshistorie, dets geopolitiske Tanker og dets Plads inden for den aandelige Udvikling, som først og fremmest har Betydning for de egentlige Historikere.

Pseudo-Xenofons Skrift — saaledes kaldet, fordi det oprindeligt med Urette tilskreves Xenofon — har al Tid indtaget en Særstilling inden for Oldtidslitteraturen og voldt Forskerne meget Hovedbryd. Det fremtræder uden Tids- eller Forfatterangivelse, men man behøver ikke at have læst langt i det, før man er klar over, at det Athen, som det skildrer, maa være det 5te Aarhundredes, Perikles' Stat. Det er ogsaa tydeligt, at Skriftet gennemstrømmes af en mod Demokratiet meget kritisk Aand, og at det maa stamme fra den modsatte politiske Lejr. »Den gamle Oligark« er derfor den Betegnelse, som i Reglen hæftes ved Forfatteren. Men hvor gennemmisfornøjet han end er med det attiske Demokrati, præker han dog ikke Oprør. Tværtimod. Lige over for sin Betoning af, hvilken Forfatning der vilde være den gode og retfærdige, nemlig den aristokratiske, opstiller han den bestaaende

demokratiske Forfatning som den uundgaaelige, fordi den er solidt forankret i Samfundsforholdene. Det attiske Imperium hviler nemlig paa Herredømmet til Søs, dette atter paa Flaaden, som bemannes med de jevne attiske Borgere. Heraf følger, at disse maa have den politiske Hovedindflydelse, og at de, uden at blinke til Idealer, skrupelfrit bruger Magten paa den for dem fordelagtigste Maade. Herved er intet at gøre; man kan i hvert Fald ikke med det Gode faa Flertallet til at gaa mod sine materielle Interesser.

Indtil dette Punkt er alle Forskere enige. Men naar man kommer til Spørgsmaal som, hvem der har skrevet dette Værk, og hvornaar, hvem Forfatteren vender sig til, og hvorfor han skriver, er der lige saa mange Meninger som Hoveder. Frisch har maattet tage Stilling til en Række, navnlig tyske, Forgængere, og han viser sin Selvstændighed ved at gaa imod de fleste af deres Resultater. Selv naar han til følgende Slutninger:

Værket er affattet forud for den peloponnesiske Krigs Udbrud (Se Side 51).

Det er sandsynligvis skrevet af en fra Athen landflygtig Oligark (S. 90), formodentlig en forhenværende attisk Søofficer (S. 79).

Det er rettet til de øvrige udstødte Oligarker, men desuden til andre Hellenere (stds.).

Dets Formaal er at vise det attiske Demokratis Styrke (se ovenfor), og Dokumentationen af Sømagts Uovervindelighed hviler ikke paa historiske Erfaringer, men paa »en bestemt militærpolitisk Teori«, altsaa omtrent hvad vi nu vilde kalde »en geopolitisk Doktrin« (S. 51).

Skriftets »eneste Tendens« er at vende sig mod »den letkøbte Undervurdering af det attiske Demokratis Styrke« (S. 91); endelig:

Forfatterens Modsætning mellem den ideelle (oligarkiske) og den reelle (demokratiske) Forfatning, der er baseret paa det for Flertallet fordelagtigste, placerer Værket i Fortsættelse af Protagoras' Relativitetsteori (homo-mensura-Paastanden); som Protagoras' »lærvillige Elev« bør Pseudo-Xenofon opfattes.

Der er en Række af disse Teser, som har Sandsynligheden for sig; om andre maa det siges, at selv om man kan nære sine Tvivl, er det ikke muligt ligefrem at modbevise dem. Anderledes forholder det sig med Skriftets Datering til Tiden før den peloponnesiske Krigs Udbrud 432—431. Afgørende maa det herved blive, hvorledes man vil opfatte de første Paragrafer af 2det Kapitel¹. For Frisch er de heri anstillede Betragtninger om Sø-

¹ Forøvrigt vilde jeg foretrække at henføre de to sidste Paragrafer af 1ste Kapitel (om hvorledes Athenerne »husvant plasker til Søs«) til det følgende, der overvejende samler sig om Søvæsenet.

magts Fortrin frem for Landmagt (»Defensivteorien«) af ren teoretisk Karakter. Jeg maa derimod mene, at selv om Forfatteren fremsætter en Teori, udtaler han sig samtidig saa konkret, at han maa sigte til en Række Begivenheder, som (ifølge Thukydid) fandt Sted i Begyndelsen af den peloponnesiske Krig, og som adskiller sig fra, hvad der fandt Sted før og siden.

Et saadant Bevissted finder jeg i II, 16, der gaar ud paa, at Athenerne under Krig med en overlegen Landmagt klarer sig ved at anbringe deres Formue (altsaa Kvæget) rundt om paa Øerne i Tillid til deres Søherredømme, men finder sig i, at Attikas Jord bliver hæret, fordi de ved at forsvare den vilde gaa Glip af større Fordele. Denne Taktik stemmer slaaende med Thukydids Skildring (II, 14) af, hvad der fandt Sted ved Krigens Udbrud 431. Frisch' Henvisninger til, at der ved Plyndringen af Attika ligesaa godt kunde tænkes paa Begivenhederne 457 eller 446 (Thuk. I, 107 og 114), synes lidet træffende, thi ved den første Lejlighed kom Fjenden overhovedet ikke ind i Attika, og sidste Gang var det kun en ubetydelig Del af Landet, den thriasiske Slette omkring Eleusis, der blev Genstand for Ødelæggelse. Og i intet af de to Tilfælde var der Tale om at anbringe Formuen paa Euboia og de andre nærliggende Øer, saaledes som man gjorde 431. 431 synes herefter at være en *Terminus post quem* for Skriftets Affattelsestid.

En ganske lignende Tidsbestemmelse maa formentlig indeholdes i II, 4 (om Havets Beherskeres Mulighed for at kunne hærgen den til Lands overlegne Modstanders Omraade ved uventet at gaa i Land og atter indskibe sig, naar overlegne Styrker samler sig mod dem); jfr. i II, 13 (om Benyttelsen ved disse Landgange af fremspringende Næsser og Øer). Frisch vil herved tænke paa Tolmides' Tog 455 (Thuk. I, 108), der gik langs Kysten af Peloponnes lige til Sikyon ved den korinthiske Bugt¹. Det er dog langt naturligere at tænke paa Athenernes Plyndringstog til Peloponnes i Eftersommeren 431, da de hærgede Omegnen af Methone i Lakonien (Messenien) og omkring Feia i Elis (Thuk. II, 25), thi begge disse Punkter laa netop paa fremspringende Næsser, hvad der gjorde Landgang let for Athenerne.

¹ Det er her, Frisch (S. 60) har den mærkelige Oplysning, at Athenerne paa dette Tog erobrede »Chalkis paa Euboia«. Thukydid nævner ganske vist »Chalkis, en By der tilhørte Korinthierne«, og lader Athenerne erobre den efter Landgangen i Lakedaimon og forud for Sejren over Sikyon. Det vilde være underligt, hvis Tolmides var faret fra Vest- til Østgrækenland og atter tilbage til Vesten. Chalkis er da heller ikke Euboias berømte Hovedstad, men — som det allerede fremgaar af Tilføjelsen — en lille By af samme Navn i Ætolien tæt vest for Indløbet til den korinthiske Bugt.

Der er overhovedet i dette Afsnit af Skriftet en Række Udtalelser, som synes at maatte alludere til Begivenheder i Begyndelsen af den peloponnesiske Krig, eller kort før denne. I II, 5 tales der om, at Havets Beherskere kan sejle, saa langt det skal være, bort fra deres eget Land. Disse Ord maa dog snarest hentyde til Perikles' berømte Tog til Sortehavet ca. 435, som maatte være i frisk Minde hos Læseren i de nærmest paafølgende Aar. II, 3 handler om den Tvangsmagt, som Athen kan udøve i kommerciel Henseende over for Fastlandsstæderne; almindeligt plejer man at fortolke dette som gældende »det megariske Psefisma«, den attiske Folkebeslutning, hvorved Megaras Borgere udelukkedes fra alle atheniske Havne og Torve (Thuk. I, 67). Dette skete umiddelbart før Krigens Udbrud. Endnu skal jeg tilføje, at en Række Udtalelser i Skriftet om »Krigen« (trods Frisch' Bestridelse deraf S. 267) snarest synes at maatte sigte til en løbende Krig, ikke til Krig i Almindelighed. Og at denne Krig maa være den peloponnesiske, finder jeg — ligesom Kirchhoff og Kalinka — overvejende sandsynligt.

Vanskeligere er det derimod at sætte noget Tidspunkt, inden hvilket Skriftet maa være affattet. Man har søgt Holdepunkter i II, 1 (at Forbundsfællerne var svagere end Athenerne til Lands) og hævdet, at dette ikke kan være skrevet efter det athenske Nederlag ved Spartolos 429 (Thuk. II, 79), men dels fik dette Nederlag ingen vidtrækkende Følger, dels er Beviser af denne Art temmelig svage. Noget vægtigere er Ordene i II, 14 om, at »Folket lever ubekymret«, mens det aabne Land plyndres af Fjenden, og man har ment, at disse Ord ikke let kan være løbet Forfatteren i Pennen efter Pesten 430—429. Men er dette nu saa sikkert, i hvert Fald naar der var gaaet en vis Tid hen efter Pesten? Mærkeligt er det derimod, at Frisch ikke gør mere ud af II, 19 (om enkelte, der upaatvivlelig staar paa Folkets Side, men af Natur ikke er folkelige). Man kan jo ikke godt lade være med her at tænke paa »Olympieren«, og da Perikles døde 429, vilde vi saa have den ønskede Terminus ante quem og kunne sætte Skriftets Affattelsestid til mellem 431 og 429. Men for den Sags Skyld kan Ordene ogsaa gælde andre demokratiske Ledere fra Overklassen. Passer de ikke ogsaa paa Alkibiades?

Vi finder altsaa, at Skriftet ikke kan være forfattet før under den peloponnesiske Krig, og maaske i Begyndelsen af denne. Hartvig Frisch søger imidlertid at godtgøre, at de Holdepunkter, hvorpaa vi bygger, lige saa godt kan fortolkes som gældende langt tidligere Begivenheder. Lidet logisk synes det da at være, at han samtidig erklærer, slet ikke at ville tillægge disse Steder

Betydning som Dateringshjælpemidler, da de findes i et Afsnit, som kun vil udrede »en bestemt militær-politisk Teori« (S. 51). Ja, hele Skriftet betegnes som »svævende i den rene Krigsteori« (S. 75). De militær-politiske Betragtninger er altsaa rent teoretiske, og dette Ord forstaas saaledes, at de ikke skal hvile paa historiske Erfaringer, men alene paa Overvejelser.

Men hvad er en Teori? Filosofisk defineres den som en Antagelse, der anses for bevist ved sin Overensstemmelse med andre Antagelser og med Iagttagelser. Den Forgænger i Studiet af »Pseudo-Xenofons« Skrift, Instinsky, som Frisch navnlig slutter sig til i Dateringsspørgsmaalet, siger oven i Købet (S. 37): »Et græsk Statsskrift fra klassisk Tid, er, selv om det ikke forfølger øjeblikkelige Dagsinteresser, derfor dog ingenlunde »teoretisk« eller »akademisk« i vor Betydning af Ordet«. Vil dernæst en Teoretiker nogensinde kunne frigøre sig for de Erfaringer, han selv og andre har gjort, altsaa »historiske Erfaringer«? Er ikke selve Platons Stat, dette teoretiske Værk, bygget paa en Sum — ganske vist en altfor begrænset Sum — af Erfaringer? Heller ikke Forfatteren af det pseudo-xenofontiske Skrift har kunnet løsrive sig fra den Jordbund, han traadte paa.

Doktrinen om Sømagts Overlegenhed over Landmagt er ikke alene blevet opstillet i Athen i det 5te Aarhundrede (jfr. saaledes A. T. Mahans berømte Bog »On the influence of sea-power upon history«). For at anføre en nærliggende Parallel, skal saaledes peges paa Drøftelsen herhjemme for godt 100 Aar siden i Anledning af Kaptajn Bloms Skrift »Land- og Sømagt« (1831), idet man naturligtvis maa holde sig for Øje, at der er en iøjnefaldende Forskel mellem Stormagten Athen og Anden-Tredjerangsmagten Danmark. Men Sømagts Forkæmpere i Danmark pegede, ligesom den athenske Skribent, paa, at en Stat, hvis Handel blomstrer, og hvis Finanser som Følge heraf er gode, trods sin begrænsede Folkemængde kan forøge sin Flaade i højere Grad end sin Hær og herved tage det op med en overlegen Landmagt. Dette var altsaa en rent tankemæssig Slutning. Men hertil knyttede baade Land- og Søofficerer en Række Betragtninger, der aabenbart byggede paa historiske Erfaringer. En af dem, Kaptajn J. A. Fibiger, forlangte Fredericia stærkt udbygget som Fæstning, fordi den dannede en Flankestilling, som en fra Syd indbrydende Fjende ikke kunde lade ligge, mens han rykkede videre op gennem Jylland ad den østlige Hovedvej. I hvert Fald maatte en saadan Fjende efterlade et Observationskorps foran Fæstningen, mens hans Hovedstyrke fulgte efter vor Hovedhær op mod Limfjorden. Vi kunde saa imens, takket være vort Herredømme til Søs,

fra Øerne samle en Reservehær paa Fyn, slaa Observationskorpset foran Fredericia og ved at operere i Ryggen paa den fjendtlige Hovedhær gennemføre en Forening med den tilbagegaaende danske Armée. — Denne Fibigerske Militærplan vandt almindelig Anerkendelse og gentages atter og atter i den efterfølgende Tids Værker (f. Eks. August Baggesens).

Enhver ser, at der her var fremsat Tanker, som minder om, hvad der kom til Udførelse ved Udfaldet fra Fredericia d. 6te Juli 1849. For saa vidt kunde man mene, at der forelaa en Parallel til Hartvig Frisch's Opfattelse af Pseudo-Xenofons Defensivteori som stammende fra Tiden før 431, men først udført i Praksis under den følgende Krig. Men ser man nøjere til, bliver det klart, at den danske Defensivteori af 1831 kun meget mangelfuldt svarer til, hvad der kom til Udførelse 1849. Det afgørende da var som bekendt, at Danmark, der ikke havde Kræfter tilovers til at opstille en Reservehær paa Øerne, paa Grund af sin Overlegenhed til Søs, ubemærket kunde trække hele den tilbagevigende Hær fra Helgenæs — foruden vore Tropper paa Als — til Fredericia og herved koncentrere den fornødne Styrke til et sejrrikt Udfald. (I 1864 havde vore Modstandere lært os Kunsten af, og derfor var en Gentagelse umulig). Det er denne Samling af splittede Forsvarsstyrker, som er Kongstanken i Krigsførelsen 1849, og herom stod der intet i Fibigers Forslag, der derimod greb tilbage til Erfaringerne fra d. 17de Aarhundredes Krige. Teorien blev altsaa kun delvis til Praksis, og saaledes vil det vel altid gaa i Strategi. Naar man derfor i »Pseudo-Xenofons Skrift« møder en Teori, der nøje svarer til Virkeligheden i de første Aar af den peloponnesiske Krig, vil Historikeren være tilbøjelig til at mene, at Teori har fulgt efter Praksis, ikke omvendt. Vi er jo ogsaa tilbøjelige til at holde paa »vaticinia ex eventu«, og at f. Eks. de Orakelsvar, vi besidder om Kroisos eller om Salamisslaget¹, er formede efter det historiske Resultat, ikke forud derfor.

Historikeren kan derfor ikke lade sig berøve Retten til at drage Slutninger af »de indre Kriterier« i hans Kilder. Hertil hører »at sammenstille hvad der staar i Kilden med, hvad man ellers veed om Personer eller Fakta«². Saadanne Fakta er de Begivenheder, som foregik under den peloponnesiske Krig, men hverken før eller efter denne. »Pseudo-Xenofons« Defensivteori maa hvile paa bestemte Erfaringer, som var gjort af den attiske Militærledelse under denne Krig. Hartvig Frisch jevnstiller (S. 68 ff.)

¹ Herod. VII, 141: »Men du Salamis, herlige Ø, skal Mandefald volde« o. s. v.

² Kr. Erslev: Historisk Teknik 2. Udg. (1926), 33.

Forfatterens Krigsplan med de Tanker, som indeholdes i Perikles' Taler (Thuk. I, 141—144 og II, 60—65). Ligheden er virkelig slaaende¹, men det burde ogsaa have været paavist, at vi møder ganske beslægtede Ideer i Kong Archidamos' Tale i Sparta 432 (Thuk. I, 80—85). Enhver ved, at ingen af disse Taler kan opfattes som historiske, men at de er forfattede af Thukydid paa et langt senere Tidspunkt. Nu er det, som bekendt, et andet historisk Kriterium at prøve, »hvorvidt Kilden staar i Slægtskabsforhold til andre Kilder«², og det vilde derfor have haft betydning Værdi, hvis Frisch ikke havde indskrænket sig til at aftrykke Thukydid og »Pseudo-Xenofon« parallelt, men havde prøvet paa at fastslaa Kildeforholdet mellem de to Forfattere. Er den ene afhængig af den anden, eller stammer de begge fra et nu tabt Forlæg? Det lyder jo ogsaa besynderligt, at Perikles aabent skulde have proklameret sine Krigsplaner offentligt, før Modstanderne lærte dem at kende gennem egen, sørgelig Erfaring. Statsmænd plejer ellers ikke at lægge Kortene op paa Bordet, men at spille fordækt.

Frisch' Kapitel om »Sømagt og Defensiv-Teori« er en af Hovedpillerne i hans Afhandling, og selv om jeg i Modsætning til ham maa mene, at denne Teori bærer tydelige Spor af Krigens Begivenheder, bliver Paavisningen af den ikke mindre værdifuld og maa betegnes som en Landvinding for den historiske Forskning.

En anden Grundpille for Afhandlingen er Dokumentationen af, at hele Skriftet er baaret af den Grundtanke, der (S. 106) betegnes som »Klassemodsetningernes Dialektik«. Det er meget moderne, farligt moderne Ord, men Frisch viger heller ikke i sin Oversættelse af Teksten tilbage for at vælge moderne Udtryk (»Minusindividerne«, »Eliten«, »Rakket« o. s. v.). Det er rigtigt, at Forfatteren helt igennem stiller »det retfærdige« og »det fordelagtige« op som de to Modsætninger og understreger det naturlige i, at det attiske Demokrati, som har Magten dertil, altid vælger den sidste af de to Dele. Men det synes dog, som om Frisch burde have inddraget nogle Tekststeder i sine Betragtninger, der vilde modificere hans Slutning. I I, 7 oversætter han: »Jo, det forstaar Mængden, at denne Mands [d. v. s. Demagogens] Uvidenhed, Tarvelighed og Sympati (εὐνοία) er dem mere til Gavn end den fine Mands Moral (ἀρετή), Kundskabsrigdom og

¹ Begge Steder peges saaledes paa Athens Rigdom; Landhærens Ubevægelighed; Sømagts Mulighed for at angribe Landmagt; Athenernes Øvelse; Søofficerernes Dygtighed; den attiske Stats Lighed med en Ø; endelig Athenernes Upopularitet hos Forbundsfællerne.

² Erslev l. o.

Antipati (κακόνοια)«. Bortset fra, at ἀρετή hellere burde have været gengivet med Ordet »Dygtighed«, ligger der utvivlsomt mere i εὐνοια-κακόνοια end en Bestemmelse af Sindelaget. εὐνοια betyder »Velsindethed, som giver sig Udtryk i Gerning«; κακόνοια det modsatte, og Stedet maa sammenholdes med Sætningen i I, 6: »Var det nemlig kun Eliten, som havde Ordet og gik paa Raad med sig selv, vilde det være godt for dem og deres Lige, men ikke godt for Proletarerne«. Her møder vi altsaa en Underkendelse fra Forfatterens Side af Overklassens Moral, ligesom han bryder Staven over Demokratiets. Aristokratiet har efter hans Tilstaaelse aldrig i Gerning vist og vil aldrig vise »Hjerte for den lille Mand«. Medens Frisch altsaa hævder, at Skriftet ikke har anden Tendens end at advare mod »den letkøbte Undervurdering af det attiske Demokratis Styrke«, unægtelig et noget magert Formaal¹, turde der i I, 6—7 ligge en Anvisning paa, at der foruden Revolutionens og Selvopgivenhedens Veje fandtes endnu en tredje Vej for Aristokratiet i Athen til at skaffe sig politisk Indflydelse: ved Handling til Folkets Tarv.

»Klassemodsatningernes Dialektik« er dog ubestrideligt Værkets Hovednerve, og det er en ny værdifuld Indsats, Frisch har ydet ved at paavise, at Forfatterens Modsætning mellem den ideelle (oligarkiske) Forfatning og den reelle (demokratiske) placerer hans Skrift inden for den sofistiske Litteratur i Fortsættelse af Protagoras.

Frisch siger dog (S. 101): »Om Protagoras selv har draget disse sociale Konsekvenser af sin Relativitetslære, véd vi ikke med nogen Sikkerhed.« Lidet sandsynligt maa dette dog synes, naar man ser Protagoras (S. 100) — ganske vist i Platons »Theaitet« — hævde: »Det den Vise formaar, er at ladet det gode i Stedet for det onde paa een Gang blive Realitet og Forestilling for Tilhørerne,« thi her er det etiske Standpunkt afgjort hævdet. Men at de sociale Konsekvenser blev dragne af de efterfølgende Sofister, er sikkert nok. Frisch henviser til Thrasymachos i Platons »Stat«; endnu grellere turde Standpunktet dog fremtræde hos Kallikles i Platons »Gorgias« (se dansk Oversættelse S. 170 og 176). Det kraftigste, men altsaa ogsaa det værste Udtryk for denne Tænkemaade er det Citat af Sofisten Antiphon, som Frisch har den Fortjeneste at have fortolket rigtigt og indføjet i dets historiske Sammenhæng. Heri opstilles Modsætningsforholdet mellem Lov og Natur og Opfordringen til, af Opportunitetshensyn at holde sig til den sidste.

¹ Fra Retfærdighedens Synspunkt er jo Angrebene paa Demokratiet da heller ikke overfladiske.

Men det maa forekomme usandsynligt, at denne »Klassemod-sætningernes Dialektik« allerede forud for den peloponnesiske Krig skulde have været udformet i den krasse Skikkelse, hvori vi møder den hos »Pseudo-Xenofon«. Skriftet skulde altsaa være samtidigt med Herodots og Sofokles' Forfatterskaber og den attiske Kunsts højeste Blomstring, hvad der vel vil falde de fleste for Brystet. Hertil kommer, at Protagoras kun anvender sit Relativitetsbegreb paa det enkelte Menneske, men ikke overfører det paa Samfundslivet. De Eksempler, som Frisch anfører paa dette sidste, stammer først fra Platons og Xenofons Skrifter, altsaa fra Slutningen af det 5te og fra det 4de Aarhundrede. Ogsaa af denne Grund kan jeg ikke slutte mig til »Pseudo-Xenofons« Datering til Tiden før den store Krig.

Hvem der var Forfatter til Skriftet, vil næppe nogensinde blive opklaret; at gætte paa bestemte historiske Personligheder, er ret ørkesløst, dertil kender vi altfor lidt til disses indre Liv¹. At han var en landflygtig Oligark, er sandsynligt; om han tillige var en tidligere attisk Soofficer, som Frisch mener, maa staa hen, men det Kendskab til Skibe og deres Befalingsmænd, som han lægger for Dagen (f. Eks. i I, 2), er ikke saa imponerende, at man tør drage saadanne Slutninger deraf. Derimod synes der i den paaklistrede² Slutning af hans Skrift — som forøvrigt giver en daarlig Afslutning — at være et Fingerpeg om Forfatterens personlige Formaal med Skriftet. Forfatteren sonderer i III, 13 mellem de paa retfærdig Vis og de uretfærdigt landsforviste; han hævder tillige, at de første er de fleste, og at det er dem der konspirerer mod Staten. Da man jo kan gaa ud fra, at han regner sig med til dem paa uretfærdig Maade landsforviste, stempler han altsaa samtidig sig selv som ufarlig for Demokratiet, og dette stemmer godt med Skriftets Hovedtendens. I Virkeligheden klinger der gennem det Tonen af en træt Mand, som ønsker at komme hjem for at tilbringe sine sidste Aar i Fred og Ro. Med sine nyerhvervede Anskuelse kunde han jo heller ikke længer anses for farlig for Demokratiet.

Pladsforholdene tillader ikke her at komme ind paa de mange Enkeltheder, navnlig i den udførlige Kommentar til Teksten, som i hvert Fald er omstridelige. Det maa til Slutning være nok at udtale, at »Pseudo-Xenofons« Skrift næppe har faaet sin sidste Fortolkning i det foreliggende Arbejde. Det er jo ikke saaledes, at det giver en overraskende Løsning af Problemet, der virker

¹ Sproglige Grunde er anførte for at tilskrive den bekendte Kritias Arbejdet, og flere kunde tilføjes.

² Saaledes er Kalinkas Mening.

saa slaaende rigtig, at enhver Tvivl for Fremtiden maa forstumme. Maaske havde det været frugtbare, om Frisch, i Stedet for at opstille nye Teorier om Forfatteren og Affattelsestiden, havde samlet sig om en Prøvelse af Skildringens objektive Gyldighed ved en Sammenligning med de virkelige Tilstande. Til en saadan Sammenligning er der ganske vist givet en Mængde Bidrag i Kommentaren¹, og det bemærkes lejlighedsvis (S. 261), at Skildringen er temmelig fortegnet. Men en virkelig indgaaende Kritik af Pseudo-Xenofons Fremstilling — ogsaa af hans Fortielser — vilde sikkert have kunnet føre til Resultater af en vis Værdi.

Hartvig Frisch' Bog er imidlertid et sjældent fængslende og velskrevet Arbejde, der paa hver Side viser et dybtgaaende Kendskab til den klassiske Kultur. Med Energi og Fasthed er Undersøgelsen gennemført, og man føler sig staaende over for en metodisk-skolet Forsker, hvis pædagogiske Evner ogsaa viser sig i den lysende Klarhed, hvormed Bevisrækker og Resultater forelægges. Navnlig paa to Punkter har Forfatteren ydet noget betydningsfuldt nyt: I Afsnittene om den defensive Teori og om Skriftets Forhold til den sofistiske Litteratur. Man maa ønske, at han i Fremtiden vil give os lignende klare, kloge og kyndige Bidrag til Antikens Historie. *Knud Fabricius.*

¹ Denne Kommentar er forøvrigt temmelig bred og minder paa sine Steder om Nutidens overpræparerede Bearbejdelser til Skolebrug.
